

FREUD OVER MANIE EN MELANCHOLIE

Bart Rabaey

Vakgroep Psychoanalyse en Raadplegingspsychologie, Universiteit Gent
Henri Dunantlaan 2, 9000 Gent
Bart.Rabaey@ugent.be

Samenvatting: In deze bijdrage bespreken we Freuds theorievorming over de manie. Daar deze zich steeds in de context van zijn beschouwingen over de melancholie afspeelt, volgen we het parcours van zijn denken over melancholie en manie doorheen zijn oeuvre. We staan eerst stil bij de vroege, eerder fragmentarische theorievorming in de brieven en manuscripten, waar de melancholie en de manie occasioneel aan bod komen zonder echter een solide conceptuele vorm te krijgen. Freud concludeert in 1910 dat het psychoanalytisch begrip van zowel de melancholie als de manie nog maar weinig gevorderd is. Voor een theorie over melancholie en manie is het wachten op *Rouw en melancholie*. Freud vat er de melancholie op als een reactie op objectverlies – al is niet zo duidelijk wat er precies verloren is – en tegelijk een identificatie met dit verloren object, wat Freud aanduidt met de formule dat “de schaduw van het object op het Ik” gevallen is. De manie wordt er opgevat als triomf, waarover is nog niet zo duidelijk. In *Massapsychologie en Ik-analyse* verbijzondert Freud zijn eerdere redenering. Het in de melancholie verwijtende deel wordt gespecificeerd als het Ik-Ideaal, en dit is nu ook waarover in de manie getriomfeerd wordt. Na de ontwikkeling van de notie van de doodsdrijf verandert het Ik-Ideaal, nu Boven-Ik, van karakter: het wordt driftiger en wreedaardiger. Dit werpt een nieuw licht op de melancholie, maar wordt door Freud niet verder toegepast op de manie. Over de manie doorheen Freuds parcours concluderen we dat deze aan bod komt in zowat elke theoretische wending, daarbij echter vooral theorie blijft en deze theorie ook telkens op haar limieten wijst.

Slutelwoorden: Freud, melancholie, manie, manisch-depressiviteit

Ontvangen: 4 maart 2021; **Aanvaard:** 18 maart 2021.

Inleiding

De manisch-depressieve waanzin, zoals ze door Kraepelin (1899) op de psychiatrische kaart gezet werd, is sinds haar opduiken en doorheen haar verdere verschijningsvormen, een belangrijke psychiatrische categorie gebleven. Ze is echter nooit doorgebroken in de psychoanalyse, zowel bij Freud als bij Lacan komen we haar als klinische entiteit amper tegen. De manie als klinisch fenomeen komt

wel aan bod. Bij Freud treffen we de manie aan in de schaduw van zijn denken over de melancholie (Girard & Picco, 2015). Ook bij Lacan komt de manie occasioneel ter sprake, zonder dat ze in een specifieke klinische categorie gesitueerd wordt (Leader, 2015). Girard & Picco (2015) wijzen op het onduidelijk statuut van de manie in het freudiaanse en post-freudiaanse denken: er wordt gesproken over het manische moment, de manische positie, een manisch herstel, een manische beweging, de manische defensie. In het lacaniaanse veld wordt de manie klinisch als één van de mogelijke effecten van forclusie beschouwd (Leader, 2013; Soler, 2002). Verschillende auteurs merken het contrast op tussen de overvloedige freudiaanse literatuur over de melancholie en de relatieve marginalisatie van de manie (Assoun, 2010; Lambotte, 2003; Laurent, 1988; Vertzman & Coelho, 2019). Volgens Leader (2015) is de manisch-depressiviteit echter niet zomaar onder de melancholie te scharen, maar heeft ze haar eigen specificiteit. Kraepelin worstelde alvast met de omgekeerde vraag: of de melancholie wel helemaal binnen de manisch-depressiviteit te situeren valt (Trede et al., 2005). Ook in de psychiatrische nosologie is het statuut van Kraepelins klinische entiteit niet gefixeerd. Als ze in de eerste editie van de DSM opduikt, is het als ‘manisch depressieve reactie’, als één van de affectieve reacties die onder de psychoses vallen (American Psychiatric Association, 1952). Vanaf de derde editie is ze samen met depressie onder de stemmingsstoornissen terug te vinden als ‘bipolaire stoornis’ (American Psychiatric Association, 1980) en sinds de laatste editie krijgt ze haar eigen hoofdstuk ‘bipolaire stemmingsstoornissen’, waarmee ze terug richting psychotische stoornissen opschuift (American Psychiatric Association, 2013).

In deze bijdrage proberen we enkel te situeren wat Freud over de manie geschreven heeft. Freuds opmerkingen over de manie spelen zich steeds af binnen zijn theorievorming over de melancholie. Om zijn opvattingen over de manie op te sporen en te duiden zullen we dus de lotgevallen van de melancholie volgen doorheen zijn oeuvre, en waar nodig ook situeren binnen ruimere theoretische en metapsychologische ontwikkelingen¹. Assoun (2010) merkt op dat we doorheen Freuds teksten toch goed het spoor van de manie kunnen volgen en zien wat er metapsychologisch op het spel staat, ook al heeft hij het weinig over de manie. Na een aantal verspreide bedenkingen over melancholie, waar af en toe ook de manie ter sprake komt maar waar we nog niet van een

---

1. We streven hier geen volledigheid na wat Freuds denken over de melancholie betreft, zo gaan we niet in op Freuds (1923d) bespreking van de melancholische depressie van de zeventiende-eeuwse schilder Christoph Haitzmann in *Een duivelsneurose in de zeventiende eeuw*.

consistente theorie kunnen spreken, ontwikkelt Freud in *Rouw en melancholie* een theorie over de melancholie en over de manie. Vervolgens gaat Freud, in *Massapsychologie en Ik-analyse*, verder in op de melancholie en werkt hij er ook zijn ideeën over de manie verder uit. In *Het Ik en het Es* verandert vervolgens de melancholie van aard onder invloed van de notie van de doodsdrijf. De manie komt er nauwelijks ter sprake.

In Freuds vroege geschriften is zowel het statuut van de melancholie als haar bereikbaarheid voor psychoanalytische behandeling niet eenduidig omschreven. In de redactionele inleidingen van de teksten die over melancholie handelen, wordt opgemerkt dat we de term melancholie in de correspondentie met Fliess en in de manuscripten, ruim dienen op te vatten. We worden gewaarschuwd dat Freud “de term melancholie ter aanduiding van alle, ook de lichte vormen van depressie en gedrukte stemming” (Freud, 1985c, p. 272) gebruikt en onder de melancholie “steeds ook begreep wat wij tegenwoordig depressieve toestanden zouden noemen” (Freud, 1916-17g, p. 130)².

Zowel de melancholie als de manie verschijnen bij Freud vaak als limiet van de mogelijkheden van een psychoanalytische behandeling. Zo formuleert Freud (1898a) als één van de restricties voor de psychoanalyse: “Tijdens een hysterische verwardheid, een tussendoor optredende manie of melancholie kan men niets uitrichten met de middelen van de psychoanalyse. Zulke gevallen kan men nog wel aan de methode onderwerpen nadat men met de gebruikelijke maatregelen de stormachtige verschijnselen tot bedaren heeft gebracht.” (p. 860). Dit is een advies waar Freud aan zal vasthouden, zoals we verder kunnen vaststellen in de bespreking van de manisch-depressieve J.v.T., die Freud laat opnemen als de depressie te acuut wordt. Over de melancholie als acuut toestandsbeeld, stelt Freud, daarbij zijn eerdere uitspraak herhalend: “in perioden van verwardheid of melancholische depressie valt ook bij een hysterie niets uit te richten” (Freud, 1904a, p. 325). Kort daarna heeft hij het over: “een ziekte-toestand die gewoonlijk

---

2. We treffen de opmerking ook telkens aan in Stracheys redactionele inleidingen in de Standard Edition (Freud, 1957, 1966), waar ze overgenomen lijkt uit de Duitse uitgave van de brieven aan Fliess (Bonaparte, Freud & Kris, 1962), en dus toe te schrijven is aan Ernst Kris, die de noten bij de brieven verzorgt. Hij schrijft: “Der Terminus Melancholia wird verwendet, wo wir heute von Depression sprechen würden.” (p. 407). In de brieven en de vroege geschriften van Freud lijkt de term melancholie inderdaad weinig specifiek gebruikt te worden. Dat Strachey de opmerking echter ook laat gelden voor *Rouw en melancholie* strookt niet helemaal met de situering van melancholie in die tekst als narcistische neurose. In post-freudiaanse middelen is het gebruikelijk om de term melancholie als synoniem voor depressie op te vatten (zie bijvoorbeeld Glocer Fiorini, Bokanowski & Lewkowicz, 2007). In lacaniaanse kringen wordt de term eerder gereserveerd voor één van de verschijningsvormen van de psychose (Leader, 2013; Soler, 2002).

melancholie wordt genoemd, maar die evenals een hysterie door psychoanalyse kan worden verholpen” (Freud, 1905e, p. 166). In *College 26, De libidotheorie en het narcisme*, stelt Freud nogal optimistisch: “Over de periodieke en cyclische vormen van melancholie kan ik u iets meedelen dat u vast en zeker zult willen horen. Onder gunstige omstandigheden is het namelijk mogelijk — ik heb het twee keer meegemaakt — door een analytische behandeling in de vrije intervallen te voorkomen dat de toestand in hetzelfde of het tegenovergestelde stemmingsregister terugkomt.” (Freud, 1916-17a, p. 575). In het volgende college schaart hij echter, minder optimistisch, de melancholici onder zij die “onaangedaan en immuun voor de psychoanalytische therapie” blijven (Freud, 1916-17a, p. 585).

Enkel in *Rouw en melancholie* vormen melancholie en de manie het hoofdonderwerp van een tekst, en ook daar begint Freud (1916-17g) met de waarschuwing dat melancholie een ruim begrip is “waarvan de begripsbepaling ook in de descriptieve psychiatrie aan schommelingen onderhevig is” (p. 133) en hij zich slechts baseert op “een klein aantal gevallen waarvan de psychogene aard boven alle twijfel verheven was” (p. 133) en dus geenszins aanspraak doet op algemene geldigheid van zijn onderzoekingen. Ook in *Massapsychologie en Ik-analyse* is Freud (1921c) voorzichtig over voor welke gevallen zijn bedenkingen geldig zijn: hij spreekt van melancholieën met en zonder cyclisch verloop, cyclische met en zonder de omslag in manie. Hij maakt daarbij nog de bedenking dat sommige duidelijk psychogeen bepaald lijken, terwijl we dit van andere slechts kunnen vermoeden. Inderdaad: “vrij ondoorzichtig” (p. 282). Deze ondoorzichtigheid met betrekking tot de klinische fenomenen en de daaruit voortvloeiende noodzaak tot voorzichtigheid zullen Freud doorheen zijn ganse parcours omtrent de melancholie en de manie vergezellen.

Melancholie en manie bij de vroege Freud: brokstukjes theorie

De vroege theorievorming van Freud vinden we terug in zijn briefwisseling met Fliess (Masson, 1985) en in de manuscripten (Freud, 1985c) afkomstig uit diezelfde briefwisseling. Het betreft hier eerder theoretische denkoefeningen dan klinisch gestuurde theorievorming en we dienen ons er rekenschap van te geven dat het hier ongepubliceerde geschriften betreft, en Freud het merendeel van deze ideeën niet rijp achtte voor publicatie (May, 2018). Wat we hier over de melancholie en de manie aantreffen, zijn slechts aanzetten, theoretische fragmenten die zich niet tot een coherent geheel laten integreren, wat we dan ook

niet zullen proberen. We kunnen pas spreken van een volwaardige theorie over de melancholie en de manie vanaf *Rouw en melancholie*. Toch achten we deze brokstukjes theorie niet zonder belang. Ze verdienen onze aandacht vanuit historisch oogpunt en tonen ons de vroege lotgevallen van Freuds poging tot theorievorming, alsook iets van Freuds volharding en doorzettingsvermogen daarbij. Het parcours dat we doorheen de vroege geschriften volgen in het kielzog van de melancholie en de manie toont een niet aflatende poging om deze fenomenen in elk theoretisch spoor dat hij ontwikkelt in te passen. In elke denklijn die Freud volgt, probeert hij ook even uit of de melancholie erin zou passen en wat dit voor het begrip ervan zou betekenen. Niet elke poging is even vruchtbaar, maar niet getreurd, daar loert de volgende theorie al om de hoek. Dit is een eigenschap die we ook later nog bij Freud blijven aantreffen, ook als het al meer solide theoretische constructies betreft: hij is nooit te beroerd om even zijn premissen in vraag te stellen en de zaak anders te bekijken. Het siert hem als denker dat hij dit theoretische zoeken en wroeten niet uit zijn teksten geweerd heeft, ook al maakt dat het ons als lezer niet per se gemakkelijk en zorgt het ervoor dat elke poging tot integratie over meerdere teksten onvermijdelijk op problemen stuit.

Bellec (2011) merkt op dat Freuds vroege pogingen tot theorievorming over de melancholie eigenlijk allemaal biologische, dynamische, en fysiologische modellen betreft, waarvan hij later afstand neemt, maar die toch zijn denken blijven beïnvloeden als hij de overgang maakt van dergelijke mechanische theorieën naar meer economische. Pas twintig jaar na de hier beschreven somatische theorieën zou Freud in *Rouw en Melancholie* voor het eerst een psychisch mechanisme voor depressie formuleren (May, 2018). Arce Ross (1997) merkt op dat in deze vroege teksten het al dan niet psychotisch statuut van de melancholie niet aan de orde is. Het is pas nadat Freud (1914c) in *Ter introductie van het narcisme* het onderscheid tussen Ik-libido en objectlibido invoert dat dit een relevant onderscheid wordt en hij de melancholie aan de kant van de narcistische neurose, en dus de psychose, situeert.

Vroege seksuele theorieën over de melancholie

In deze periode is Freud theoretisch erg zoekende: diverse ideeën en aanzetjes tot theorieën duiken even op in deze brieven en manuscripten, waaruit we hier de fragmenten pikken waar melancholie en manie ter sprake komen. Elke poging om de melancholie en de manie te denken

is telkens wel min of meer consistent met Freuds theorie van het moment. Door deze opvattingen hier echter in serie te plaatsen, valt op dat deze klinische fenomenen nog geen solide conceptualisering hebben in dit stadium van zijn theorievorming. We blijken vooral Freuds theoretisch gewroet te illustreren, dan dat we veel over het statuut van de melancholie of de manie kunnen zeggen.

Ook al hield Freud zich niet rechtstreeks met de melancholie en de manie bezig, in zijn vroege theorievorming poogde hij wel tot een overkoepelende theorie van de psyche te komen, waarin ook deze een plaats zouden vinden. Dit blijkt onder andere uit *Manuscript D* (1894), dat weinig meer is dan een inhoudstafel, maar waar de melancholie en de manie niet in ontbreken (Freud, 1985c). De eerste keren dat Freud het over de melancholie heeft, zijn eerder pogingen om de melancholie in te passen in zijn toenmalige theorievorming over de link tussen seksuele excitatie en de neurosen, dan pogingen om een theorie specifiek over de melancholie te ontwikkelen.

In 1892 (*Manuscript A*) situeert Freud (1985c) de melancholie als een vorm van angstneurose, waarbij hij de angstneurose op dat moment denkt als het gevolg van een remming van de seksuele functie. Vervolgens in 1893 (*Manuscript B*) onderscheidt Freud (1985c) de periodieke neerslachtigheid, die hij tot de angstneurose rekent, van wat hij dan de echte melancholie noemt. In 1894 (*Manuscript F*) oppert Freud (1985c) in een gevalbespreking nog de mogelijke link tussen een kleine melancholie en de post-coïtale neerslachtigheid. In zijn tekst over de angstneurose vermeldt Freud (1895b): “men zal ook redenen vinden sommige neurosen die men nu neurasthenie noemt, vooral neurosen met een intermitterend of periodiek karakter, veeleer te rekenen tot de melancholie” (p. 213).

In een brief aan Fliess, van 21 mei 1894, zet Freud zijn toenmalige theorie als volgt uiteen. Hij vermeldt drie mechanismes die bepalen wat er met affect gebeurt en welke problematiek deze veroorzaakt. Ten eerste is er de *transformatie* van affect, die verantwoordelijk is voor de conversiehysterie; ten tweede de *verplaatsing* van affect, die in het spel is bij obsessionele ideeën; en ten derde de *uitwisseling* van affect, die verantwoordelijk zou zijn voor de angstneurose en de melancholie³. Hij benadrukt dat het steeds om seksuele excitatie gaat: ook al is de aanleiding voor de beschreven transposities niet altijd rechtstreeks

---

3. In de Engelse vertaling van de brieven zijn de termen: *affect transformation*, *affect displacement* en *exchange of affect* (Masson, 1985, p. 75), in het Duitse origineel spreekt Freud van *Affektverwandlung*, *Affektverschiebung* en *Affektvertauschung* (Bonaparte, Freud & Kris, 1962, p. 77).

seksueel, het betreft steeds een verstoring van de lotgevallen van seksueel affect (Masson, 1985).

Nog in 1894 (*Manuscript E*) bespreekt Freud (1985c) verder de link tussen opgehoopte seksuele spanning en melancholie en vat hij als volgt samen: angstneurose zou een gevolg zijn van opgehoopte fysieke seksuele spanning, melancholie een gevolg van opgehoopte psychische seksuele spanning. Als fysieke spanning zich ophoopt, bereikt deze op een bepaald moment een drempelwaarde, waarna ze normaal gezien omgezet wordt in psychisch affect doordat ze aan voorstellingen gekoppeld wordt en psychisch libido opwekt, waarna een “specifieke remedie” (p. 265), zoals de coïtus, georganiseerd kan worden. Bij angstneurose gebeurt deze koppeling onvoldoende, waardoor de seksuele spanning zich ophoopt en in angst omgezet wordt. Over het mechanisme bij melancholie vermeldt Freud (1985c) het volgende: “Heel vaak zijn melancholici anesthetisch geweest, zij hebben geen behoefte aan de coïtus (en ook geen gewaarwording daarbij), maar wel een sterk verlangen naar liefde in haar psychische vorm, men is geneigd te zeggen: een psychische erotische spanning; wanneer deze spanning zich ophoopt en onbevredigd blijft, ontstaat er melancholie. Dat zou dus de tegenhanger van angstneurose zijn.” (p. 264).

In 1895 (*Manuscript G*) treffen we een eerste poging aan om ook de manie te verklaren. In dit manuscript oppert Freud (1985c) het idee “melancholie behelst de rouw om het verlies van libido” (p. 273) en ziet hij een “staking van productie van somatische seksuele excitatie” (p. 273) als oorzaak van de melancholie. Hij onderscheidt terug twee wijzen waarop de libido kan verdwijnen, of zoals hij het dan stelt, waarop “de psychische seksuele groep [*te begrijpen als voorstellingen*] haar excitatiequantum kwijtraakt” (p. 273): ofwel is er geen productie van somatische seksuele excitatie, ofwel wordt seksuele spanning afgebogen van de psychische seksuele groep. “Het eerste geval, staking van productie van somatische seksuele excitatie, is waarschijnlijk het karakteristieke aan echte, zware melancholie, die periodiek terugkeert, of bij cyclische melancholie, waarbij perioden van verhoging en staking van productie elkaar afwisselen” (p. 273). Freud onderscheidt hier ook nog de neurasthenische melancholie, waarover hij stelt: “voorts kan men aannemen dat excessieve masturbatie, die volgens onze theorie tot overmatige ontlading van het eindorgaan en dus tot een lager prikkelniveau in het eindorgaan leidt, op de productie van somatische seksuele excitatie overslaat en tot blijvende verarming aan somatische seksuele excitatie, dus tot verzwakking van de psychische seksuele groep leidt” (pp. 243-274). In het andere geval, waar de seksuele

spanning wordt afgebogen van de psychische seksuele groep, wordt deze excitatie omgezet in angst, wat Freud hier “angstmelancholie, een mengvorm van angstneurose en melancholie” (p. 275) noemt. Verder beschrijft Freud (1985c) de effecten van melancholie als volgt: “psychische remming met driftverarming en daarmee gepaard gaande pijn” (p. 277) en legt het veronderstelde mechanisme uit als volgt: “Men kan zich voorstellen dat, als de psychische seksuele groep zeer sterk aan excitatiequantum verliest, zich als het ware een intrekking in de psychische sfeer voordoet, die een zuigend effect op de aangrenzende excitatiequanta heeft. De geassocieerde neuronen moeten hun excitatie afstaan, wat pijn veroorzaakt. Want opheffing van associaties doet altijd pijn. Als het ware door inwendig bloedverlies ontstaat een verarming in excitatie, in vrije voorraad, die tot uiting komt in de andere driften en verrichtingen. Als remming werkt deze intrekking zoals een wond, analoog aan pijn.” (p. 277). Voor het eerst komt er ook een verondersteld mechanisme voor de manie aan bod als hij vervolgt: “Tegenhanger hiervan zou manie zijn, waarbij de overstelpende excitatie zich aan alle geassocieerde neuronen meedeelt.” (p. 277).

In deze vroege, fragmentarische theorievorming vinden we de melancholie dus vooral terug als het resultaat van opgehoopte psychische seksuele spanning en, iets later, als de rouw om het verdwijnen van de libido. In het spoor daarvan verschijnt voor het eerst ook de manie, gedacht als wat er gebeurt als de van voorstellingen teruggetrokken excitatiequanta zich vrijelijk naar geassocieerde neuronen verplaatsen. Het betreft hier eerder theoretisch gepuzzel omtrent de veronderstelde lotgevallen van seksuele excitatie en hoe deze lotgevallen leiden tot de verschillende klinische beelden die geleidelijk van de neurasthenie onderscheiden en afgebakend worden.

Fliess' periodiciteit

In de brieven aan Fliess (Masson, 1985) treffen we nog een paar denkoefeningen aan waarin de manie ter sprake komt. In een brief aan Fliess die dateert van 17 december 1896 probeert Freud de psychische stoornissen in te passen in Fliess' allesomvattende (en paranoïde) theorie die psychische en lichamelijke fenomenen poogt te verklaren op basis van de periodiciteit van de menstruele cyclus. In die periode probeert Freud klinische kwesties uit te klaren met rekenwerk op basis van Fliess' cycli van 23 en 28 dagen, tot aan zijn eigen libidinale cyclus toe. Freud voegt er in die brief nog een eigen aanzet aan toe tot een theorie die poogt fenomenen te verklaren door de veronderstelling van

twee seksuele substanties, een mannelijke en een vrouwelijke, waarvan de onderlinge verhouding en ophoping dan aan de basis zouden liggen van verschillende klinische problematieken. Ook de melancholie en de manie worden even aan de productie en het niveau van deze substanties gelinkt, al is voor Freud nog niet duidelijk hoe. Deze denklijn zal Freud niet verder uitwerken. In een volgende brief, van 3 januari 1897, concludeert Freud nog dat de periodiciteitstheorie toch niet zo goed werkt en dat de neuroses weerstand blijven bieden tegen een temporele verklaring. Deze theoretische spelerei is eerder te interpreteren binnen de overdracht op Fliess dan als op zichzelf staande denklijn. Een in 1915 op schrift gezette, maar niet rijp voor publicatie geachte poging om alle neurosen, met inbegrip van de melancholie en de manie, in een ontwikkelingspsychologische én fylogenetische chronologie te situeren, wordt door Freud (1985a) zelf afgedaan als wellicht niet meer dan “een speelse vergelijking” (p. 167) en “wetenschappelijke fantasieën” (p. 168).

*Verdere lotgevallen van de melancholie en de manie
in het vroege werk*

De melancholie en de manie duiken vervolgens nog op verschillende plekken even op, nog steeds zonder in een overkoepelende theorie ingepast te worden. In 1896, in *Manuscript K*, linkt Freud (1985c) de melancholie aan de paranoia. Bij een bespreking van de paranoia ziet hij twee mogelijke uitkomsten van Ik-verandering als gevolg van hetzelfde verantwoordelijk geachte proces van verdringing en afweer: het “proces eindigt ofwel in melancholie (Ik-kleinheid) [...] óf vaker en ernstiger in beschermende waanvorming (grootheidswaan)” (p. 297). Zowel in *Verdere opmerkingen over de afweerneuropsychosen* (Freud, 1896b) als in *Manuscript N* uit 1897 (Freud, 1985c) linkt Freud de melancholie aan de dwangneurose. “De verdringing van impulsen lijkt niet tot angst te leiden, maar mogelijk tot neerslachtigheid — melancholie. De melancholieën knopen aldus bij de dwangneurose aan.” (Freud, 1985c, p. 307). “Veel gevallen die men bij vluchtig onderzoek voor gewone (neurasthenische) hypochondrie houdt, behoren tot deze groep van dwangaffecten; vooral de zogeheten ‘periodieke neurasthenie’ of ‘periodieke melancholie’ lijkt met een onvermoede frequentie op te gaan in dwangaffecten en dwangvoorstellingen, een constatering die voor de therapie niet zonder belang is.” (Freud, 1896b, p. 772).

De melancholie komt wel eens ter sprake op de bijeenkomsten op woensdagavond, waar Freud en een aantal volgelingen de psychoanalyse bediscussieerden, ideeën uitwisselden en elkaars gevallen bespraken. Otto Rank notuleerde deze bijeenkomsten en zorgde voor een beknopte samenvatting van de uiteenzetting van de avond en van de aansluitende discussie. Die notulen zijn later uitgegeven als de *Minutes of the Vienna Psychoanalytic Society* en verschaffen ons een inzicht in de vroege ontwikkeling van de psychoanalyse. In 1908 oppert Freud er, bij de bespreking van een casus van Wilhelm Stekel, dat het kernprobleem bij melancholie een gebrek aan beschikbare libido is. Hij voegt eraan toe dat patiënten gelijk hebben als ze zichzelf als ‘arm’ bestempelen, maar dat we dit dienen te begrijpen als ‘arm aan libido’ (Nunberg & Federn, 1962). In 1910 wordt de melancholie nog aangehaald in de discussies over zelfmoord (Nunberg & Federn, 1967), in een gevalbespreking door Eduard Hitschmann (Nunberg & Federn, 1974), en beprekt Freud ook al even de link met het fenomeen van de rouw (Nunberg & Federn, 1967).

Ook de manie komt af en toe aan bod op de woensdagavond-bijeenkomsten. Een aantal keer wordt de link gelegd met de verdringing, al is het verband niet eenduidig. Op een bijeenkomst in 1906 haalt Freud aan dat de manie gekenmerkt wordt door een opschorten van verdringing: “mania is characterized by the suspension of repressions” (Nunberg & Federn, 1962, p. 59). Op een latere bijeenkomst in 1909 vermeldt Freud over de manie, verwijzend naar een publicatie van Otto Gross, dat het slechts een mechanisme van verdringing is: “mania [...] is nothing but a mechanism of repression” (Nunberg & Federn, 1967, p. 182). Hier is de manie niet langer een opschorten van de verdringing, maar staat ze net ten dienste van de verdringing. In 1912 wordt op de woensdagavond-bijeenkomsten een avond gewijd aan het kritisch bespreken van Abrahams (1911) artikel over manisch-depressieve toestanden. Freud stelt daarbij dat de opvatting van de manie als een poging tot verdringing een belangrijk inzicht kan zijn, waar het mechanisme van de stemming de verdringing vervangt: “the conception of mania as being an attempt at repression [...] Mania is an attempt at defense by means of a change of mood. In these cyclothymias the repression is replaced by a toxic mechanism of mood” (Nunberg & Federn, 1975, pp. 99-100).

In een in 1910 uitgegeven verslag van een discussie over zelfmoord concludeert Freud over de melancholie: “De affectieve processen bij melancholie, de lotgevallen van de libido in deze toestand, zijn ons echter volslagen onbekend, en ook het chronische affect van het rouwen

is in psychoanalytisch opzicht nog niet begrijpelijk geworden. Laten we ons oordeel dus opschorten tot de ervaring zich van deze taak heeft gekwijt.” (Freud, 1910g, p. 299).

Bij de bespreking van Abrahams artikel op de woensdagavond-bijeenkomsten concludeerde Freud dat de gebreken van Abrahams tekst een weerspiegeling zijn van het actuele gebrek aan kennis en inzicht met betrekking tot deze toestanden (Nunberg & Federn, 1975). In een kort daarna, op 3 juni 1912, geschreven brief raadt Freud Abraham aan om rustig verder te graven in zijn manisch-depressieve gevallen, daar Freuds indruk momenteel is dat Abrahams werk hieromtrent nog niet op punt staat en dat de elementen uit Abrahams theorie nog niet overtuigend met elkaar verknoopt zijn. Freud geeft echter aan momenteel zelf nog niets beters ter verklaring te hebben en raadt Abraham aan zich door zijn gevallen te laten onderrichten (Falzeder & Hermanns, 2010).

Hier zien we dat de melancholie en de manie zich geregeld aandienen in Freuds discussies en besprekingen met zijn medestanders, zonder dat deze uitwisselingen tot een solide conceptualisering van deze fenomenen leiden. Zowel de lotgevallen van de libido die er aan het werk zijn als de relatie tot de verdringing staan nog ter discussie en voor zowel melancholie als manie ontbreekt nog een coherent theoretisch fundament. Ondanks dit onduidelijke statuut van de fenomenen getuigen deze uitwisselingen wel van een volgehouden poging om klinische fenomenen te verbinden aan veronderstelde interne psychische dynamieken.

Manisch-depressiviteit in Freuds kliniek

Freud kwam de manisch-depressiviteit wel eens tegen in zijn klinisch werk. Over de Wolvenman schrijft Freud (1918b) dat deze voor hij de behandeling bij hem begon “geruime tijd in Duitse sanatoria heeft doorgebracht en indertijd door zeer bevoegde instanties geclassificeerd is als een geval van ‘manisch-depressieve krankzinnigheid’” (p. 480), een diagnose waar Freud echter geen evidentie voor ziet, waarop hij zijn tekst vervolgt met een opmerking over de “etiketten van velerlei en wisselende diagnoses” (p. 480) van de klinische psychiatrie. In *Over psychotherapie* vermeldt Freud (1905a) kort een geval: “Ik weet nog dat ik eens geprobeerd heb een vrouw wier leven goeddeels in het teken van een alternerende manie en melancholie had gestaan, psychotherapeutisch te behandelen. Ik nam haar aan op het eind van een periode van melancholie; twee weken lang leek het goed te gaan; in de

derde stonden wij al aan het begin van een nieuwe manische periode.” (p. 337).

Het bekendste geval van manisch-depressiviteit dat Freud behandelde, is de jonge homoseksuele man J.v.T., die in behandeling was bij Freud van 1907 tot 1911 en in 1909 door Freud voor opname naar Binswangers Bellevue Sanatorium in Kreuzlingen werd verwezen wegens suïciderisico. Ook in 1910 en 1911 zouden er opnames volgen (May, 2018). Het geval J.v.T. komt sporadisch en beknopt ter sprake in de briefwisseling tussen Freud en Binswanger, waar Freud hem in de doorverwijzingsbrief voorstelt als een gerespecteerd intellectueel in Wenen (Fichtner, 2003). De uitwisselingen blijven beperkt tot beschrijvingen van de evolutie van het toestandsbeeld en het maken van afspraken over opname en ontslag. Zoals May (2018) opmerkt, gaat Freud uit van een erfelijke dispositie die versterkt of uitgelokt wordt door psychische factoren, zoals de moeilijkheid zich te onthouden van masturbatie. Freud beschrijft J.v.T. als een homoseksuele man met een hypermoralistische houding – analoog aan die van zijn moeder – en de keuze voor een abstinente levenshouding, die echter onderbroken wordt door gebeurlijke masturbatie met homoseksuele fantasieën, gevolgd door intense zelfverwijten en schuldgevoelens (Fichtner, 2003). In een brief aan Binswanger op 28 januari 1909 raadt Freud aan om de patiënt weinig medicatie te geven, geduldig te beluisteren en goed in de gaten te houden. Binswanger interpreteert het advies als een aanmaning om zich niet aan al veel psychotherapeutische of psychoanalytische bemoeienissen te wagen en enkel te observeren. Hij rapporteert over het geval aan Freud en beschrijft een acuut depressieve toestand die opklaart gedurende het verblijf. Na de opname, in een brief van 2 mei 1909, looft Freud het uitstekende werk dat er tijdens de opname verricht is: het vertrouwen van de patiënt is gewonnen en het sanatorium is een plek geworden waarnaar hij kan terugkeren indien nodig. Na de volgende opnames in 1910 en 1911 wordt een hypomane toestand vermeld. Freud ziet de patiënt dan nog slechts sporadisch. In een brief van 8 mei 1911 is Freud weinig optimistisch wat de behandeling van J.v.T. betreft. De laatste keer dat Freud het over J.v.T. heeft in de brieven aan Binswanger, op 23 november 1911, vermeldt hij enkel een aanhoudende manie waarna hij vervolgens een melancholische aanval verwacht (Fichtner, 2003).

Voorlopig leiden deze klinische ontmoetingen en uitwisselingen Freud niet tot verdere theoretische beschouwingen over melancholie, manie, of manisch-depressiviteit.

De aanloop naar Rouw en melancholie

In 1914 geeft Victor Tausk een presentatie over de melancholie op de woensdagavond-bijeenkomsten. Hij karakteriseert er de manie als een vlucht uit de ondraaglijke positie van de melancholie, waarbij de manie alles toont waarvan de melancholie zich beschuldigt. In de manie wordt het oordeel opgeschort en permitteert men zich alles. Tausk stelt dat de ziekte aanvangt als onbewuste liefdesobjecten opgegeven worden: het gebrek aan bewustzijn hiervan zorgt voor een hoeveelheid libido die zich losmaakt. In Freuds bijdrage aan de discussie achteraf vermeldt hij twee succesvol behandelde gevallen van melancholie, met behandeling in de intervallen tussen de aanvallen. Hij bevestigt dat melancholie en manie twee stadia van dezelfde ziekte zijn, net zoals bij de andere neuroses, waarbij melancholie een volledig mislukte poging is en manie een secundaire poging. Vervolgens drukt Freud nog een aantal ideeën uit die kort daarna uitgewerkt zullen worden in *Rouw en melancholie*. Hij stelt dat het fysiologische model van de melancholie het affect van de rouw is, en haar voorwaarde het verlies van een geliefde persoon. De complicatie in melancholie is dat men de rouw echter niet ten einde kan brengen, misschien omdat het werkelijk een onbewuste liefde is. De manie verschijnt dan als een contradictie: “Ik heb nooit liefgehad,” als ontkenning van die onbewuste liefde. Of de contradictie verdergezet kan worden of niet, bepaalt dan of men manisch wordt of melancholisch blijft (Nunberg & Federn, 1975).

Na een latere lezing van Tausk op de woensdagavond-bijeenkomsten in 1915 plaatst Freud de manie tegenover de angst. Hij oppert het idee dat angst de uitdrukking is van iets dat niet gelukt is: als een libidinale impuls niet uitgevoerd wordt, kan deze omgezet worden in angst. “By contrast, where something has succeeded, anxiety finds no room; one example is mania.” (Nunberg & Federn, 1975, p. 290).

Hier zien we dat er zich reeds een aantal, weldra door Freud verder uitgewerkte opvattingen, beginnen te kristalliseren: het verband met de rouw, de suggestie van een onbewust gebleven liefde, de samenhang tussen melancholie en manie en het idee dat de manie een poging is iets van de melancholie te behandelen of te verlichten. Van een coherente theorie over melancholie en manie is echter nog geen sprake.

Rouw en melancholie: een theorie over melancholie en manie

Nieuwe lotgevallen van de libido: het narcisme

Het is pas nadat Freud (1914c) een theorie over het narcisme en de uitwisseling tussen Ik-libido en objectlibido ontwikkelde dat hij echt een theorie over de melancholie en de manie ontwikkelt. In *Ter introductie van het narcisme* ontvouwt Freud (1914c) een nieuwe visie op het functioneren van het psychisch apparaat, de ontwikkeling van het Ik en de relatie tot de objecten in de buitenwereld. Melancholie en manie komen er niet aan bod, maar de denklijn die hij in *Rouw en melancholie* en vervolgens in *Massapsychologie en Ik-analyse* ontwikkelt, steunt op ideeën die hij hier introduceert. Het onderscheid dat hij invoert tussen Ik-libido en object-libido laat hem toe om in *Rouw en melancholie* een nieuwe kijk op de melancholie te ontwikkelen en deze te situeren als narcistische neurose. De opvatting over de ontwikkeling van een instantie die hij het Ik-ideaal noemt, zal hem in *Massapsychologie en Ik-analyse* aansporen een nieuwe kijk op de manie te ontwikkelen.

In *Ter introductie van het narcisme* vertrekt Freud (1914c) van de veronderstelling van een oorspronkelijke toestand van narcisme, een toestand van auto-erotische bevrediging waaruit zich pas later, onder invloed van de buitenwereld, het Ik en de objectliefde ontwikkelen. Freud (1914c) gaat uit van “een oorspronkelijke libidobezetting van het Ik, waarvan later een deel aan de objecten wordt afgestaan” (p. 331). Objectliefde omschrijft hij als libido die naar objecten wordt uitgezonden, waar objecten mee bezet worden. Door libido aan objecten te kleven zijn we in staat uit die objecten bevrediging te putten. Hij vermoedt dat de noodzaak om objecten met libido te bezetten ontstaat als er een bepaalde drempelwaarde van libido overschreden is, waarna Ik-libido in objectlibido omgezet wordt. Deze objectlibido kan later ook weer van de objecten losgemaakt worden en in het Ik worden opgenomen, waar ze dan beschikbaar is om nieuwe objecten te bezetten. Freud beschrijft op die manier een zekere beweeglijkheid van de libido.

Niet alle primaire Ik-libido wordt object-libido, een deel ervan blijft in het Ik, maar verplaatst zich naar een ideaal. Freud (1914c) stelt dat gedurende de ontwikkeling, als libidineuze driftimpulsen met culturele en ethische voorstellingen in conflict komen, ze onderhevig zijn aan verdringing. De verdringende factor situeert hij nu in de vorming van het Ik-ideaal, een doorheen de ontwikkeling opgebouwd ideaal waaraan

het actuele Ik afgemeten wordt. Hij stelt dat een deel van het infantiele narcistische libido zich naar dit nieuwe, onder invloed van buitenaf ontwikkelde, Ik-ideaal verplaatst. Aan dit ideaal voldoen is dan een manier om iets van die primaire narcistische bevrediging terug te winnen. Het primaire, narcistische Ik is dus verarmd doordat een deel van de libido aan objecten is afgestaan en een deel aan het Ik-ideaal, “en het verrijkt zich weer door de bevredigingen aan objecten en door het voldoen aan het ideaal” (p. 353).

Op basis van de lotgevallen van de libido kan Freud nu het onderscheid tussen neurose en psychose denken. Bij frustratie van de bevrediging met behulp van de objecten of bij objectverlies wordt de libido waarmee deze bezet waren losgemaakt van deze objecten en komt deze terug ter beschikking van het Ik. Nu zijn er verschillende wegen mogelijk. In het geval van de overdrachtsneurosen vloeit deze libido naar fantasieobjecten, bij parafrenieën (Freuds toenmalige term voor paranoia en dementia praecox) vloeit deze naar het Ik, resulterend in narcisme en grootheidswaan. Freud (1914c) verklaart daarmee in één beweging van libido twee fundamentele karaktertrekken van de parafrenen, namelijk “grootheidswaan en afwending van hun interesse van de buitenwereld (personen en dingen)” (p. 330).

Melancholie: van objectbezetting naar identificatie

Gewapend met de net ontwikkelde theoretische concepten gaat Freud vervolgens in op de melancholie en de manie. De eerste tekst waar Freud zich expliciet met het probleem van de melancholie en de manie bezighoudt, is *Rouw en melancholie*. Freuds (1916-17g) uitgangspunt is er om “de aard van melancholie pogen op te helderen door haar met het normale affect van rouw te vergelijken” (p. 133). Hij definieert rouw als “de reactie op het verlies van een geliefd persoon of van een voor deze in de plaats gekomen abstractie als vaderland, vrijheid, een ideaal enzovoort” (p. 133) en stelt vast dat bij sommigen deze reactie zich niet als rouw maar als een vorm van melancholie uit. Hij vervolgt met een beschrijving van melancholie: “Melancholie wordt in psychisch opzicht gekenmerkt door een diep pijnlijke neerslachtigheid, door het verdwijnen van belangstelling voor de buitenwereld, door het verlies van het vermogen tot liefhebben, door de remming van elke activiteit en de verlaging van het gevoel van eigenwaarde, tot uiting komend in zelfverwijten en zelfsmaad en soms culminerend in een waanverwachting dat men gestraft zal worden.” (p. 134). Bij rouw is alles eender, alleen: “de verstoring van het gevoel van

eigenwaarde blijft achterwege” (p. 134). De verklaring voor de neerslachtigheid en de remming, zo stelt Freud, is in beide gevallen de rouwarbeid die volgt op het verlies van een liefdesobject, namelijk “dat alle libido moet worden teruggetrokken uit haar verbindingen met dit object” (p. 134). Dit is een moeizame taak, pijnlijk en tijdrovend, en het is pas na afloop ervan dat het Ik “zijn vrijheid en ongeremdheid herwint” (p. 135).

Freuds (1916-17g) vermoeden is “dat ook melancholie een reactie op het verlies van een geliefd object kan zijn” (p. 135) maar hij is uiterst voorzichtig in het stellen van wat dat verlies dan wel zou kunnen zijn: misschien is het een meer ideëel verlies, of kunnen we het slechts veronderstellen, of weet de patiënt het niet bewust en is er sprake van een onbewust objectverlies. Bij rouw is het verlies gekend en begripbaar, we de rouwarbeid. Het is omdat we de rouwarbeid bij melancholie niet als dusdanig herkennen, dat deze een raadselachtige indruk op ons maakt.

Het opvallendste verschil met de rouwende is echter de melanchole kleinheidswaan, waar de melancholicus getuigt van een verlaging van zijn Ik-gevoel, een verarming van zijn Ik. “Bij rouw is het de wereld die arm en leeg is geworden, bij de melancholie het Ik zelf.” (Freud, 1916-17g, p. 136). Freud stelt dat de analogie met de rouw wijst op objectverlies, maar de uitlatingen van de melancholicus wijzen erop “dat hij zijn eigen Ik verloren heeft” (p. 137). Freud concludeert dat we de zelfverwijten moeten zien als “verwijten jegens een liefdesobject, die van dit object zijn afgewenteld op het eigen Ik” (p. 138), dat de klachten dus vermomde aanklachten zijn.

Hij ontvouwt de volgende redenering: “Ooit had er een objectkeuze bestaan, een libidineuze binding aan een bepaalde persoon; als gevolg van een *reële krenking of teleurstelling*, veroorzaakt door de geliefde persoon, werd deze objectrelatie aangetast. Het gevolg was niet het normale, namelijk dat de libido van dit object is teruggetrokken en naar een nieuw verschoven, maar een andere uitkomst, waarvoor verscheidene voorwaarden vervuld lijken te moeten zijn, wil het tot stand kunnen komen. De objectbezetting bleek weinig resistent, ze werd opgeheven; de vrijgekomen libido werd echter niet naar een ander object verschoven, maar in het Ik teruggetrokken. Aldaar werd ze niet vrijelijk aangewend, maar gebruikt om een *identificatie* van het Ik met het opgegeven object tot stand te brengen. Zo viel de schaduw van het object op het Ik, dat nu door een bijzondere instantie kon worden beoordeeld als een object, als het verlaten object. Op deze wijze was het verlies van het object veranderd in een verlies aan Ik, was het

conflict tussen het Ik en de geliefde persoon veranderd in een tweespalt tussen de Ik-kritiek en het door identificatie gewijzigde Ik.” (Freud, 1916-17g, pp. 138-139).

De voorwaarden opdat dit proces zou plaatsvinden, zijn volgens Freud (1916-17g) “een krachtige fixatie aan het liefdesobject” (p. 139) en “een geringe resistentie van de objectbezetting” (p. 139), wat impliceert “dat de objectkeuze geschied is op de grondslag van het narcisme, zodat de objectbezetting naar het narcisme kan regrediëren zodra ze op moeilijkheden stuit” (p. 139). Freud (1916-17g) stelt nog: “Deze vervanging van de objectliefde door identificatie is een voor de narcistische aandoeningen belangrijk mechanisme” (p. 139). Theoretisch situeert dit de melancholische aandoeningen onder de narcistische neurosen (May, 2019). Het specifieke aan een narcistische objectbezetting is dat het object niet langer afgescheiden is van het Ik, maar het object in het Ik opgegaan is, deel van het Ik geworden is. Bij een gewone objectbezetting verandert het Ik niet en blijft het object gescheiden van het Ik (May, 2019).

Een bijkomende voorwaarde voor de melancholie is een ambivalentieconflict in de liefdesrelatie tot het verloren object, dat “soms vooral van reële en soms vooral van constitutionele oorsprong” is (Freud, 1916-17g, p. 141). Hij stelt nog: “Heeft de liefde voor het object [...] haar toevlucht gezocht in de narcistische identificatie, dan wordt dit surrogaatobject een prooi voor de haat, die het object beschimpt, vernedert, laat lijden en uit dit lijden een sadistische bevrediging puurt.” (p. 141), “Zo heeft de liefdesbezetting van de melancholicus ten aanzien van zijn object een tweeledig lot ondergaan; eensdeels is ze geregredieerd naar de identificatie, anderdeels onder invloed van het ambivalentieconflict terugverplaatst naar de voor hem meer nabije fase van het sadisme.” (p. 141).

Voor Freud is het cruciale element in zijn redenering hier de narcistische identificatie. In *College 26, De libidotheorie en het narcisme*, verduidelijkt Freud (1916-17a) nog dat de parafrene grootheidswaan te begrijpen is als “het directe gevolg van de vergroting van het Ik door de terugtrekking van libidineuze objectbezettingen, een secundair narcisme als terugkeer van het oorspronkelijke, vroeg-infantiele narcisme” (p. 572). Over de melancholie stelt hij daar: “Daarbij ontdekten wij dat de zelfverwijten waarmee deze melancholici zich genadeloos kwellen, eigenlijk een andere persoon gelden, het seksuele object dat zij verspeeld hebben of dat door de schuld van het object zelf al zijn waarde voor hen heeft verloren. Daaruit konden wij concluderen dat de melancholicus wel zijn libido uit het object heeft

teruggetrokken, maar dat het object, door een proces dat men narcistische identificatie moet noemen, in het Ik zelf is opgericht, als het ware op het Ik is geprojecteerd. [...] Het eigen Ik wordt nu precies zoals het opgegeven object behandeld en ondergaat alle agressie en uitingen van wraakzucht die het object waren toegedacht.” (p. 574).

We vatten nog even de hier gemaakte redenering over melancholie samen. Freud (1916-17g) stelt dat de melanchole toestand een gevolg is van de rouwarbeid, die eruit bestaat dat objectlibido teruggetrokken wordt van een verloren object. Wat dat object was en wat het statuut ervan is, is nog niet helder. Tegelijk identificeert het Ik zich met dit verloren object, en het is deze identificatie van het Ik met het verloren gegane object die Freud hier aanduidt met de formule dat “de schaduw van het object op het Ik” gevallen is. Vervolgens ondergaat het Ik de aan het object gerichte verwijten, die zich uiten als melanchole zelfverwijten.

De manie als triomf over...

Na het ontwikkelen van deze redenering over melancholie, gaat Freud (1916-17g) in op de manie. Hij stelt: “De opmerkelijkste eigenaardigheid van een melancholie, die het dringendst opheldering behoeft, is dat ze ertoe neigt in de symptomatisch tegengestelde toestand van een manie om te slaan.” (p. 143). Freud merkt op dat niet elke melancholie dit lot beschoren is: er zijn periodieke melancholieën zonder manische fases, andere gevallen met regelmatige afwisseling “die haar uitdrukking heeft gevonden in de hypothese van een cyclische krankzinnigheid” (p. 143). Freud (1916-17g) stelt dat, al zouden we geneigd zijn deze als niet-psychogeen te beoordelen, hij toch de ervaring heeft “dat de psychoanalytische praktijk juist bij een aantal van deze aandoeningen opheldering en beïnvloeding door therapie heeft weten te bereiken” (p. 143).

Freud (1916-17g) vertrekt van twee aanknopingspunten in zijn benadering van de manie. Ten eerste, de psychoanalytische indruk “dat een manie geen andere inhoud heeft dan een melancholie, dat beide aandoeningen met hetzelfde complex worstelen, waarvoor het Ik bij melancholie waarschijnlijk het onderspit delft, terwijl het bij manie dit complex de baas is geworden of terzijde heeft geschoven” (p. 143). Ten tweede, een algemene economische ervaring “dat alle toestanden van vreugde, jubel en triomf die ons het normale voorbeeld van manie tonen, dezelfde economische bepaaldheid te zien geven. Het gaat bij deze toestanden om een inwerking waardoor een grote — langdurig

gehandhaafde of habitueel tot stand gekomen — psychische inspanning ten slotte overbodig wordt, zodat ze beschikbaar is voor velerlei toepassingen en mogelijkheden van afvoer.” (p. 143). Freuds stelling is nu “dat een manie niets anders is dan zo’n triomf; alleen blijft het alweer voor het Ik verborgen wat het overwonnen heeft en waarover het triomfeert.” (p. 144).

Freud (1916-17g) voegt beide aanwijzingen samen en concludeert: “Bij manie moet het Ik het verlies van het object (of de rouw om het verlies of misschien het object zelf) overwonnen hebben, en nu is het totale quantum aan tegenbezetting, dat door het pijnlijke lijden van de melancholie aan het Ik was onttrokken en gebonden, beschikbaar gekomen. Wie manisch is, demonstreert ons ook onmiskenbaar dat hij zich bevrijd heeft van het object dat hem had doen lijden, door als uitgehongerd op jacht te gaan naar nieuwe objectbezettingen.” (p. 144).

Net zoals Freud eerder in de tekst nogal vaag was over wat er precies verloren gegaan is in de melancholie, is hij hier erg ambigu over wat er overwonnen is. Het verlies van het object? De rouw om het verlies van het object? Of is het object zelf overwonnen? Freud (1916-17g) is zelf niet helemaal overtuigd van de resultaten van zijn redenering: “Deze verklaring klinkt aannemelijk, maar ze is ten eerste nog te vaag en ten tweede roept ze meer nieuwe vragen en twijfels op dan wij kunnen beantwoorden.” (p. 144). Zo blijft Freud (1916-17g) achter met de vraag waarom een rouw niet eindigt met een dergelijke triomf? Hij stelt dat zowel rouw als melancholie worden gekenmerkt door verlies van het object en ambivalentie, maar dat de onderscheidende factor is dat er bij melancholie sprake is van regressie van het libido naar het Ik. Hij komt terug uit bij de fundamentele stelling dat het hier een mechanisme van de narcistische neurosen betreft: “Elke accumulatie van oorspronkelijk gebonden bezettingsenergie, die na beëindiging van de melancholische arbeid vrijkomt en de manie mogelijk maakt, moet samenhangen met de regressie van de libido naar het narcisme. Het conflict in het Ik, dat de melancholie vervangt door de strijd om het object, moet ongeveer dezelfde uitwerking hebben als een pijnlijke wond die een extreem hoge tegenbezetting vergt.” (p. 147).

Op dit punt, echter, geeft Freud (1916-17g) het op: “Maar opnieuw zal het zinvol zijn op dit punt te stoppen en de verdere opheldering van manie uit te stellen totdat wij inzicht hebben verworven in de economische aard van in de eerste plaats de fysieke en vervolgens de daarmee analoge psychische pijn.” (pp. 147-148).

We recapituleren even Freuds (1916-17g) redenering over de manie. De manie wordt gedacht als triomf over de melanchole toestand.

Waarover is nog onduidelijk (het verlies, de rouw om het verlies, of het object zelf), maar het is alvast een overwinning: waar in de melancholie het Ik het onderspit delft, overwint het in de manie. Waarover het Ik triomfeert, zal – ook voor Freud – pas duidelijk worden in de volgende etappe.

... *het Ik-ideaal*

In *Massapsychologie en Ik-analyse* gaat Freud (1921c) verder op het onderscheid dat hij in *Ter introductie van het narcisme* (Freud, 1914c) maakte tussen het Ik en het Ik-ideaal. Freud (1921c) beschrijft er in het hoofdstuk over de identificatie een bijzondere vorm van identificatie die zich voordoet in de melancholie, wat hij de “introjectie van het object” (p. 261) noemt. Hij beschrijft er de melancholie, in lijn met *Rouw en melancholie*, als een reactie op “het reële of affectieve verlies van het geliefde object” (p. 261) gekenmerkt door “de wrede zelfdegradatie van het Ik in combinatie met een niets ontziende zelfkritiek en bittere zelfverwijten” (p. 261). De verwijten zijn eigenlijk aan het object gericht en vormen “de wraak van het Ik op dit object” (p. 261) of anders gezegd: “De schaduw van het object is op het Ik gevallen” (p. 261).

De notie die Freud (1921c) in deze tekst verder zal benadrukken, is die van “het Ik in gedeelde staat, in twee stukken uiteengevallen, waarvan het ene tegen het andere tekeergaat” (p. 261). Het stuk van dat de toorn ondergaat, is “het door introjectie veranderde stuk, dat het verloren object omvat” (p. 261). Het stuk dat zo wreed tekeergaat, is het geweten, de kritische instantie in het Ik die hij eerder het Ik-ideaal noemde: de functie van het geweten en de motor van de verdringing. Dit Ik-ideaal is “de erfgename van het oorspronkelijke narcisme, waarin het infantiele Ik genoeg had aan zichzelf. Gaandeweg neemt ze uit de invloeden van de omgeving de door deze aan het Ik gestelde eisen op, waaraan het Ik niet altijd kan voldoen, zodat de mens, als hij met zijn Ik zelf niet tevreden kan zijn, toch bevrediging kan vinden in het uit het Ik gedifferentieerde Ik-ideaal.” (p. 261). Hij formuleert de melancholie nu als “de uiting is van een scherpe tweespalt tussen beide instanties van het Ik, een tweespalt waarin het overgevoelige ideaal zijn veroordeling van het Ik onbarmhartig tevoorschijn brengt in kleinheidswaan en zelfvernedering” (p. 282).

In het hoofdstuk *Een niveau in het Ik* gaat Freud (1921c) verder in op het probleem van de manie. Freud stelt er dat de betekenis van het onderscheid tussen het Ik en het Ik-ideaal van cruciaal belang is wat de

psychologie van de psychosen betreft. Hier pikt hij de draad van *Rouw en melancholie* terug op. Waar toen voor Freud nog niet duidelijk was waarover het Ik triomfeerde, geeft hij nu als antwoord: over het Ik-ideaal.

Freud (1921c) stelt dat de psychische differentiatie die volgt op het oorspronkelijke zelfgenoegzame narcisme, zoals de scheiding van Ik-ideaal en Ik, niet duurzaam verdragen wordt. Hij verwijst naar culturele praktijken waar ontzeggingen en beperkingen tijdelijk opgegeven worden, zoals feesten, saturnaliën, carnaval, voorbeelden van “door de wet toegestane excessen” (p. 281) die “aan deze ontheffing ook hun vrolijke karakter hebben te danken” (p. 281). De intra-psychische versie hiervan is de intrekking van de geboden van het Ik-ideaal. “Het Ik-ideaal omvat de som van alle beperkingen waarin het Ik zich dient te schikken, en daarom moet de intrekking van het ideaal wel een grandioos feest voor het Ik zijn, dat dan weer eens met zichzelf tevreden mag zijn. Altijd ontstaat er een gevoel van triomf zodra iets in het Ik samenvalt met het Ik-ideaal.” (p. 281).

Freud (1921c) vermeldt nu de periodieke schommelingen van de cyclische depressiviteit, met als extreemste versie de melancholie en de manie. Hij stelt dat deze schommelingen vaak als niet-psychogeen beoordeeld worden omdat ze niet door externe oorzaken, noch door interne motieven veroorzaakt lijken en we geen inzicht hebben in het mechanisme waarmee een melancholie overgaat in een manie. Freud (1921c) oppert een hypothese: “Bijgevolg zijn dit misschien de patiënten voor wie ons vermoeden geldt dat hun Ik-ideaal tijdelijk in het Ik opgaat nadat het voordien zeer streng heeft geheerst.” (p. 281). Hij definieert de manie nu als volgt: “dat bij de manicus Ik en Ik-ideaal zijn samengevloeid, zodat hij zich in een door geen zelfkritiek verstoorde stemming van triomf en innige zelfvoldaanheid kan verheugen over het wegvallen van remmingen, scrupules en zelfverwijten” (p. 282).

Of zijn hypothese van periodiek verzet van het Ik tegen het Ik-ideaal een voldoende verklaring biedt, blijft hier voor Freud (1921c) een open vraag. Hij wijst erop dat niet elke melancholie in een manie omslaat, dat er zowel eenmalige als periodieke melancholieën zijn waar dit nooit voorvalt, dat er ook melancholieën zijn met wel een duidelijke aanleiding in de etiologie — namelijk het verlies of de dood van een geliefd object of omstandigheden die nopen tot een terugtrekking van de libido uit het object — en dat ook deze in een manie kunnen eindigen. Hij stelt nog: “De situatie is dus vrij ondoorzichtig, temeer

daar tot dusver maar weinig vormen en gevallen van melancholie psychoanalytisch zijn onderzocht.” (p. 282).

Hij vermeldt nog dat we enkel de melancholieën die verlopen volgens het eerder beschreven mechanisme begrijpen, waarbij het verloren object door identificatie in het Ik opgericht wordt en vervolgens door het Ik-ideaal streng beoordeeld wordt, wat zich uit in de melancholische zelfverwijten. Ook dergelijke melancholie kan omslaan in een manie. Freud (1921c) concludeert: “Niettemin zie ik er geen bezwaar in om de factor van het periodieke verzet van het Ik tegen het Ik-ideaal te laten gelden voor beide vormen van melancholie, zowel de psychogene als de spontane. Bij spontane melancholieën kan men aannemen dat het Ik-ideaal ertoe neigt een bijzondere strengheid tentoon te spreiden, die daarna automatisch leidt tot zijn tijdelijke opheffing. Bij psychogene melancholieën zou het Ik tot verzet worden aangespoord vanwege de mishandeling die het Ik van de kant van zijn ideaal te beurt valt zodra het zich identificeert met een verworpen object.” (pp. 282-293).

Samenvattend kunnen we stellen dat Freuds (1921c) opvattingen over de melancholie hier in lijn liggen met de ideeën uit *Rouw en Melancholie*. Het verwijtende deel wordt hier verbijzonderd als het Ik-ideaal, de doorheen de ontwikkeling gevormde beoordelende en verdringende instantie. Aansluitend daarop kan Freud ook specificeren waarover getriomfeerd wordt in de manie: over datzelfde Ik-Ideaal. De manie is hier een verzet van het Ik tegen het Ik-Ideaal. Als mechanisme voor de manie stelt Freud dat de geboden en verboden van het Ik-Ideaal worden ingetrokken en dat het Ik tijdelijk samenvloeit met het Ik-Ideaal, met als gevolg het manische gevoel van triomf en ontremming.

Freuds redenering is elegant en coherent maar het voornaamste bezwaar dat we hier kunnen vermelden betreft de conceptualisering van de manie in deze teksten. De beschrijving van de manie als vrolijk feest van ontremming en bevrijding van beperkingen gaat misschien op voor de initiële hypomane fase van een manische toestand, maar Freud kan met deze opvatting de overweldigende, vernietigende kracht van een volledig tot bloei gekomen manie niet in rekening brengen (Soler, 2002). In de latere teksten, die we hierna bespreken, vinden we een voorzet hiertoe als Freud de melancholie herdenkt in het licht van de doodsdrijf, hoewel hij deze redenering niet doortrekt naar zijn opvatting van de manie, die hij eerder luchtig blijft opvatten.

Na de wending van de doodsdrijf

De melancholie als reïncultuur van de doodsdrijf

Als Freud (1923b) zijn theoretische constructie van het psychische apparaat verder uitwerkt in *Het Ik en het Es*, komt ook de melancholie, en heel even de manie, ter sprake. Freud (1923b) beschrijft er het ontstaan van het Ik-ideaal of Boven-Ik (zoals hij het vanaf deze studie vooral gaat noemen) als een eerste en belangrijkste identificatie van het individu, namelijk met “de vader van de persoonlijke voortijd” (p. 396). Het Boven-Ik wordt nu echter complexer opgevat dan het Ik-ideaal voorheen. De identificatie is minder eenduidig dan eerder beschreven én Freud benadrukt de band die het Boven-Ik behoudt met zijn oorsprong in het driftleven van het Es. Het is een residu van die eerste identificatie, maar tegelijk ook een reactieformatie hiertegen, het omvat zowel gebod als verbod; het is deels ‘wees als de vader’, en deels ‘voorbehouden voor de vader.’ Vandaar dat Freud (1923b) het heeft over het “dubbele gelaat van het Ik-ideaal” (p. 399). Het Boven-Ik behoudt “toch levenslang het karakter dat het door zijn herkomst uit het vadercomplex verleend is, te weten het vermogen om zich tegen het Ik te keren en het in bedwang te houden” (p. 411). Het Boven-Ik is hier niet enkel vertegenwoordiger van de beperkingen en eisen van de buitenwereld, maar ook van de libidinale strevingen van het Es: Freud (1923b) benadrukt “zijn onafhankelijkheid van het bewuste Ik en zijn innige relaties met het onbewuste Es” (p. 415).

Na het beschrijven van deze nieuwe opvattingen over het Boven-Ik gaat Freud (1923b) in op de rol die het Boven-Ik speelt bij de melancholie. Hij herhaalt zijn eerdere verklaring van de melancholie: “Het was ons gelukt het smartelijke lijden bij melancholie te verklaren door de hypothese dat een verloren object weer in het Ik wordt opgericht, een objectbezetting dus wordt afgelost door een identificatie.” (p. 394). Vervolgens ondergaat het Ik de toorn van het Boven-Ik. Hoe komt het dat het Boven-Ik hier zo hard en streng is? Freuds (1923b) antwoord: “dat het extreem sterke Boven-Ik, dat het bewustzijn aan zich heeft getrokken, met meedogenloze heftigheid tegen het Ik tekeer gaat alsof het zich van al het in het individu beschikbare sadisme meester heeft gemaakt. Volgens onze opvatting van het sadisme zeggen wij dan: de destructieve component is neergeslagen in het Boven-Ik en heeft zich tegen het Ik gekeerd. Wat in het Boven-Ik de boventoon voert, is een reïncultuur van de doodsdrijf. En inderdaad slaagt deze drift er vaak genoeg in om het Ik de dood in

te jagen, tenzij het zich voordien verweert tegen zijn tiran door in het andere uiterste van een manie te vervallen.” (p. 415).

Voor Freud (1923b) is de wreedaardigheid van het Boven-Ik, waar de melancholie van getuigt, een gevolg van het feit dat het Boven-Ik het resultaat is van een identificatie met het vader-*imago*. Daarbij vindt een mate van driftontmenging plaats, waarbij de erotische component niet langer de destructieve component aan zich weet te binden, en deze laatste als agressieve en destructieve neiging vrijkomt. “Aan deze ontmenging zou het ideaal alle harde en wrede trekken van het gebiedende ‘moeten’ ontnemen.” (p. 417). Hij herhaalt de eerdere stelling dat het ik “door identificatie de libido de baas is geworden” (p. 417), maar daarvoor de prijs betaalt en de straf ondergaat van “de met de libido vermengde agressie van de kant van het Boven-Ik.” (p. 417).

De voornaamste ontwikkeling in *Het Ik en het Es* (Freud, 1923b) is dat de beoordelende instantie, nu Boven-Ik genoemd, van aard verandert: het wordt een complexere instantie die geworteld is in het driftleven van het Es. De melanchole zelfverwijten schrijft Freud nu toe aan de meedogenloze werking van de doodsdrift. Dit maakt de melancholie meteen een stuk driftiger en irrationeler dan Freud ze tot nog toe opvatte. De manie wordt hier enkel even gedacht als verweer tegen deze tirannie van het Boven-Ik.

*De laatste verschijningen van de melancholie en de manie:
onopgeloste raadsels!*

In de latere teksten waar de melancholie en de manie nog even ter sprake komen, blijven deze in termen van de begrippen uit *Het Ik en het Es* en in relatie tot het Boven-Ik gedacht worden.

In *Neurose en psychose* situeert Freud (1924b) de melancholie nog eens expliciet als narcistische neurose, nu geherdefinieerd als een conflict tussen Ik en Boven-Ik. Verder redenerend met de begrippen uit *Het Ik en het Es* stelt Freud (1924b) er: “de neurose zou het gevolg zijn van een conflict tussen het Ik en zijn Es, de psychose daarentegen de analoge afloop van zo’n stoornis in de relaties tussen Ik en buitenwereld.” (p. 13). Bij de overdrachtsneurosen verweert het Ik zich tegen een driftimpuls uit het Es door het mechanisme van de verdringing en volgt hierbij de geboden van het Boven-Ik en de realiteit. Het verdrongene verweert zich en er ontstaan substituuutbevredigingen of compromisformaties onder de vorm van symptomen. Een psychose betreft een gelijkaardig conflict, maar dit wordt beslecht door het opgeven van de band met de realiteit en bijvoorbeeld door het

ontwikkelen van wanen of hallucinaties, overeenkomstig de wensimpulsen van het Es. Freud (1924b) vertrekt vervolgens van de veronderstelling van aandoeningen waaraan een conflict tussen Ik en Boven-Ik ten grondslag ligt: “De analyse geeft ons het recht aan te nemen dat melancholie een voorbeeld uit deze groep is, en wij zouden voor deze stoornissen dan de benaming ‘narcistische psychoneurosen’ willen reserveren. Het strookt immers redelijk wel met onze indrukken, als wij redenen zien om toestanden als melancholie af te grenzen van de andere psychosen. Maar dan merken wij dat wij onze simpele genetische formule hebben kunnen completeren zonder haar te laten vallen. De overdrachtsneurose past bij het conflict tussen Ik en Es, de narcistische neurose bij dat tussen Ik en Boven-Ik en de psychose bij dat tussen Ik en buitenwereld.” (p. 16).

In *De humor* vermeldt Freud (1927d) nog de “afwisseling van melancholie en manie, van wrede onderdrukking van het Ik door het Boven-Ik en bevrijding van het Ik na die druk” (p. 414), als voorbeeld van bezettingsverandering, waar libido zich verplaatst van het Boven-Ik naar het Ik.

De manie duikt ook nog even op in *Het onbehagen in de cultuur*, waar Freud (1930a) haar vergelijkt met de chemische intoxicatie, en komt even aan bod in *College 31, De ontleding van de psychische persoonlijkheid*. Freud (1933a) beschrijft er de toestand van melancholie als een waarbij het Boven-Ik, als extreem streng geweten, het arme Ik beschimpt, vernedert en mishandelt, verwijten maakt en met straffen bedreigt. Vervolgens beschrijft hij hoe dit zich bij sommigen als periodiek fenomeen voordoet en kan omslaan in een manie, die hij als volgt karakteriseert: “het Ik verkeert in een gelukzalige roestoestand, het triomfeert alsof het Boven-Ik al zijn kracht heeft verloren of met het Ik is samengevloeid, en dit bevrijde, manische Ik staat zichzelf werkelijk ongeremd de bevrediging van al zijn lusten toe.” (p. 127). Hij besluit de passage over de melancholie en de manie enthousiast met: “Processen die rijk zijn aan onopgeloste raadsels!” (p. 127).

Ook in de teksten na *Het Ik en het Es* wordt de melancholie – gesitueerd als narcistische neurose – gedacht als het gevolg van de tirannieke verwijten van het (doods)driftige Boven-Ik. Als de manie nog ter sprake komt, wordt deze steeds beschreven als een bevrijding van deze tirannie, als ontremming en lustbevrediging.

Besluit

Wat kunnen we nu na deze rondleiding door Freuds denken over de manie besluiten? We kunnen zeker niet zomaar concluderen dat Freud het fenomeen van de manie doorgrond heeft. Wel is hij het blijven proberen te situeren in zijn theorieën over de melancholie, zonder ooit echt helemaal tevreden te zijn over de resultaten.

Zoals Soler (2002) opmerkt, wordt in *Rouw en melancholie* zeker het probleem van de manie gesteld, maar niet opgelost. Volgens Gillibert (1978) beperkt Freud zich tot een melancholische verklaring voor de manie – de manie is een triomf over de melancholie – zonder echt een theorie over de manie te ontwikkelen. Ook Girard & Picco (2015) stellen dat Freud de manie slechts stiefmoederlijk behandelde, in de schaduw van zijn denken over de melancholie.

Voor Assoun (2010) ligt een deel van de winst in Freuds benadering van de manie in het feit dat de kwestie van de stemming vervangen is door een pulsionele benadering, waar de stemming niet meer is dan een pulsionele thermometer, een gevolg van lotgevallen van de libido. Freud (1916-17g) beschouwt de stemming niet als oorzaak, maar als te verklaren element: “Het lekenoordeel veronderstelt maar al te graag dat men in die maniakale gemoedstoestand zo actief en ondernemend is omdat men zo ‘goedgeluimd’ is. Dit verkeerde verband zal men uiteraard moeten ontwarren. Aan de voornoemde economische voorwaarde in het zielenleven is voldaan, en daarom is men enerzijds in een zo vrolijke stemming, anderzijds zo ongeremd in zijn handelen.” (p. 144). Het is in Freuds (1916-17g) redenering hier dus niet omdat men goedgeluimd is dat men zo actief en ondernemend wordt, maar omdat er psychische energie vrijkomt, is men in een vrolijke stemming en ongeremd in zijn handelen. Freuds benadering van de manie poogt het metapsychologisch portret van de manie te schetsen door haar in de dialectiek tussen Ik en object te situeren. Het is net deze dialectiek, die intra-psychische beschouwing, die de notie van de bipolaire stemmingsstoornissen en haar eenzijdige nadruk op de stemming ontwijkt (Assoun, 2010).

Theoretisch hield Freud vast aan de notie dat het bij melancholie en manie gaat om specifieke variaties op gekende fenomenen, en tegelijk erkent hij dat hij ze nog niet helemaal doorgrond heeft. In *College 26, De libidotheorie en het narcisme*, stelt Freud (1916-17a) nog “Men merkt dan dat het ook bij melancholie en manie gaat om een speciale vorm van beslechting van een conflict, waarvan de premissen volledig met die van de andere neurosen overeenstemmen. U kunt zich indenken

hoeveel er op dit gebied nog te leren valt voor de psychoanalyse.” (p. 575).

Of Freud in zijn theorievorming de eigenheid van de manie als klinisch fenomeen wist te vatten, blijft een open vraag. Vertzman & Coelho (2019) stellen dat de manie niet volledig kan begrepen worden binnen de melancholische logica, en dat aspecten van de manie genegeerd worden binnen de psychoanalyse. Het gebrek aan interesse vanuit de psychoanalyse voor de manie leidt volgens deze auteurs tot stereotiepe opvattingen waarvan de gelijkschakeling tussen manie en geluk slechts een voorbeeld is. Het valt inderdaad op hoe Freud niet de waanzin en de razernij van de manie in rekening brengt. Ook in zijn laatste opmerking over de manie is het één en al lustbevrediging. Zoals Soler (2002) opmerkt, herdenkt Freud in *Het Ik en het Es* wel het probleem van de melancholie in functie van de doodsdrift en het Boven-Ik, maar trekt hij deze redenering niet door naar zijn opvattingen over de manie. De melancholie wordt er omschreven als een ‘reincultuur van de doodsdrift’ in het Boven-Ik, maar de manie komt enkel aan bod als ‘verweer’ door ‘in het andere uiterste’ te vervallen. Hoe dit andere uiterste te denken, daar doet hij hier geen uitspraken over.

Tot slot

Na alle ideeën die Freud over de manie ontwikkelde op een rij te zetten, kunnen we tot drie conclusies komen. Samengevat: de manie komt aan bod in zowat elke theoretische wending, blijft daarbij echter vooral theorie en wijst ook telkens op de limieten van die theorie.

Een eerste conclusie is dat Freud in ongeveer elke theoretische wending die hij maakt, ook even de manie probeert te situeren. Dit zagen we al in zijn vroege neurologische en vervolgens seksuele theorieën, waar hij de melancholie alle uithoeken van zijn theoretische constructies laat zien. Na de wending van het narcisme en het scherpere onderscheid tussen de psychoneuroses en de psychotische problematieken, ontwikkelt Freud in *Rouw en melancholie* het idee dat de specifieke vorm van narcistische identificatie met het verloren object verantwoordelijk is voor de melancholie, met de manie dan als triomf over dit verlies. Als Freud in *Massapsychologie en Ik-analyse* de identificatieprocessen die bij massavorming aan het werk zijn bespreekt en vervolgens toepast op klinische problemen, definieert hij de manie als een samenvloeien van Ik en Ik-ideaal. In het *Het Ik en het Es* benadrukt Freud de dodelijke, genotsvolle kant van de melancholische

zelfverwijten, maar de notie van de doodsdrijf wordt niet toegepast op het fenomeen van de manie.

Daarbij aansluitend is de tweede conclusie dat de manie voor Freud, ondanks dat hij er een paar keer ook klinisch mee in aanraking kwam, vooral een theoretische kwestie blijft. Freuds beschrijving van de manie benadrukt vooral het feestelijke en de bevrijding van de manie, die eigenlijk het destructieve, dodelijke aspect ervan niet in rekening brengt. In *Het Ik en het Es* beschrijft Freud (1923b) wel het driftmatige, destructieve van de melancholie, wat een aanzet zou kunnen zijn om ook het destructieve, dodelijke van de manie in rekening te brengen, maar dat is een stap die Freud niet zet.

De derde conclusie is dat Freud bij elke benadering die hij van de melancholie, en de manie, probeert te formuleren, ook altijd botst op de limieten van zijn theorie. Assoun (2010) stelt dat de manie Freuds metapsychologische redeneringen blijft uitdagen doordat ze de theorie aan het werk zet, maar die telkens ook met een punt van onoplosbaarheid confronteert. Als conclusie van zijn vroege pogingen krijgen we: “De affectieve processen bij melancholie, de lotgevallen van de libido in deze toestand, zijn ons echter volslagen onbekend” (Freud, 1910g, p. 299). In *Rouw en melancholie* noemt Freud (1916-17g) de resultaten van zijn redenering “te vaag” (p. 144). Bovendien roepen ze “meer nieuwe vragen en twijfels op dan wij kunnen beantwoorden” (p. 144) en besluit hij “de verdere opheldering van manie uit te stellen” (pp. 147-148). In *Massapsychologie en Ik-analyse* klinkt het: “De situatie is dus vrij ondoorzichtig” (Freud, 1921c, p. 282). De laatste keer dat in Freuds werk de melancholie en de manie ter sprake komen, besluit Freud (1933a) met: “Processen die rijk zijn aan onopgeloste raadsels!” (p. 127).

Is Freuds denken over de manie dan louter een mislukking, zoals Soler (2002) suggereert? Freud slaagt er niet in het klinisch fenomeen van de manie te vatten, maar verschaft wel een conceptueel begrippenkader en een aantal aanzetten om het klinische fenomeen van de manie mee te benaderen. Door voorbij de psychiatrische beschrijvingen op zoek te gaan naar theoretisch bevattelijke interne dynamieken die de fenomenen zouden kunnen verklaren, opent Freud de vraag naar het subject en de vraag naar de subjectieve verhouding tegenover deze klinische fenomenen. Soler (2002) toont aan dat we, met Lacans verdere ontwikkeling van het psychoanalytisch begrippenkader dit spoor op vruchtbare wijze verder kunnen volgen.

English title: Freud on mania and melancholia

Summary: In this contribution we discuss Freud's theorizing on mania. Since this always takes place within the context of his conceptualizations of melancholia, we follow the trajectory of Freud's thought on melancholia and mania throughout his oeuvre. We start by taking a look at the early, rather fragmentary attempts at theory construction in the letters and manuscripts, where melancholia and mania are occasionally discussed without gaining a solid conceptual form. Freud concluded in 1910 that the psychoanalytic understanding of melancholia and mania was still rather limited. A theory on melancholia and mania was developed in *Mourning and melancholia*. Freud conceptualizes melancholia as a reaction to object loss – although what exactly is lost is not so clear – and a simultaneous identification with this lost object, which Freud describes as “the shadow of the object fell upon the ego.” Mania is conceptualized as a triumph, over what is not so clear. In *Group psychology and the analysis of the ego*, Freud particularizes his earlier line of thought. The part that reproaches in melancholia is specified as the ego ideal, and this is what one triumphs over in mania. After developing the notion of the death drive, the ideal ego changes somewhat in character: it becomes crueler and more drive infested. This shines a new light on melancholia, but Freud does not apply this to his ideas on mania. We conclude that throughout Freud's body of work mania is a topic within just about each theoretical turn Freud takes, however it remains a mainly theoretical construct and at the same time confronts the theory with its limitations.

Keywords: Freud, melancholia, mania, manic-depression

Bibliografie

- Abraham, K. (1927 [1911]). Notes on the psycho-analytical investigation and treatment of manic-depressive insanity and allied conditions. In Jones, E. (Ed.), *Selected Papers of Karl Abraham* (D. Bryan & A. Strachey, Trans.) (pp. 137-156). London: Hogart Press.
- Arce Ross, G. (1997). La melancholie dans la nosographie freudienne. *La cause freudienne*, 35, 52-56.
- Assoun, P.-L. (2010). *L'énigme de la manie. La passion du facteur Cheval*. Paris: Éditions Arkhe.
- American Psychiatric Association. (1952). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. Washington, DC: American Psychiatric Association.
- American Psychiatric Association. (1968). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (3rd ed.). Washington, DC: American Psychiatric Association.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). Washington, DC: American Psychiatric Publishing.
- Bellec, D. (2011). *La douleur d'exister dans la mélancolie. Compréhension psychoanalytique de cas*. Editions universitaires européennes.
- Bonaparte, M., Freud A. & Kris, E. (Eds.) (1962). *Sigmund Freud. Aus den Anfängen der Psychoanalyse. Briefe an Wilhelm Fliess. Abhandlungen und Notizen aus den Jahren 1887-1902*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.
- Falzeder, E. & Hermanns, L. M. (Eds.) (2010). *Sigmund Freud / Karl Abraham. Briefwechsel 1907-1925: Vollständige Ausgabe. Band 1: 1907-1914*. Wien: Verlag Turia + Kant.
- Fichtner, G. (Ed.). (2003). *The Sigmund Freud-Ludwig Binswanger correspondence: 1908–1938* (A. J. Pomerans, Trans.). New York: Other Press.
- Freud, S. (1957). *Standard Edition. Volume XIV (1914-1916). On the history of the psycho-analytic movement. Papers on metapsychology and other works* (J. Strachey, Ed. & Trans.). London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.

- Freud, S. (1966). *Standard Edition. Volume I (1886-1899). Pre-psycho-analytic publications and unpublished drafts.* (J. Strachey, Ed. & Trans.). London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.
- Freud, S. (2006 [1895b]). Over de gegrontheid om van de neurasthenie een bepaald symptomencomplex als ‘angstneurose’ af te scheiden (W. Oranje, Vert.). *Werken 1* (pp. 210-235). Amsterdam: Boom.
- Freud, S. (2006 [1985c (1892-97)]). Manuscripten A–N (uit de correspondentie met Wilhelm Fließ) (W. Oranje, Vert.). *Werken 1* (pp. 246-307). Amsterdam: Boom.
- Freud, S. (2006 [1896b]). Verdere opmerkingen over de afweerneuropsychosen (W. Oranje, Vert.). *Werken 1* (pp. 761-784). Amsterdam: Boom.
- Freud, S. (2006 [1898a]). De seksualiteit in de etiologie van de neurosen (W. Oranje, Vert.). *Werken 1* (pp. 841-862). Amsterdam: Boom.
- Freud, S. (2006 [1904a (1903)]). De psychoanalytische methode van Freud (W. Oranje, Vert.). *Werken 3* (pp. 319-326). Amsterdam: Boom.
- Freud, S. (2006 [1905a (1904)]). Over psychotherapie (W. Oranje, Vert.). *Werken 3* (pp. 327-339). Amsterdam: Boom.
- Freud, S. (2006 [1905e (1901)]). Fragment van de analyse van een geval van hysterie [‘Dora’] (W. Oranje, Vert.). *Werken 4* (pp. 119-225). Amsterdam: Boom.
- Freud, S. (2006 [1910g]). Bijdragen aan de discussie over zelfmoord. Inleiding en slotwoord (W. Oranje, Vert.). *Werken 5* (pp. 296-299). Amsterdam: Boom.
- Freud, S. (2006 [1914c]). Ter introductie van het narcisme (W. Oranje, Vert.). *Werken 6* (pp. 326-355). Amsterdam: Boom.
- Freud, S. (2006 [1918b (1914)]). De Wolfenman (W. Oranje, Vert.). *Werken 6* (pp. 474-582). Amsterdam: Boom.
- Freud, S. (2006 [1916-17g (1915)]). Rouw en melancholie (W. Oranje, Vert.). *Werken 7* (pp. 129-148). Amsterdam: Boom.
- Freud, S. (2006 [1985a (1915)]). Overzicht van de overdrachtsneurosen (W. Oranje, Vert.). *Werken 7* (pp. 149-168). Amsterdam: Boom.
- Freud, S. (2006 [1916-17a (1915-17)]). Colleges inleiding tot de psychoanalyse (W. Oranje, Vert.). *Werken 7* (pp. 211-603). Amsterdam: Boom.
- Freud, S. (2006 [1921c]). Massapsychologie en Ik-analyse (W. Oranje, Vert.). *Werken 8* (pp. 225-292). Amsterdam: Boom.
- Freud, S. (2006 [1923b]). Het Ik en het Es (W. Oranje, Vert.). *Werken 8* (pp. 371-427). Amsterdam: Boom.
- Freud, S. (2006 [1923d (1922)]). Een duivelsneurose in de zeventiende eeuw (W. Oranje, Vert.). *Werken 8* (pp. 442-479). Amsterdam: Boom.
- Freud, S. (2006 [1924b (1923)]). Neurose en psychose (W. Oranje, Vert.). *Werken 9* (pp. 11-17). Amsterdam: Boom.
- Freud, S. (2006 [1927d]). De humor (W. Oranje, Vert.). *Werken 9* (pp. 408-415). Amsterdam: Boom.
- Freud, S. (2006 [1930a (1929)]). Het onbehagen in de cultuur (W. Oranje, Vert.). *Werken 9* (pp. 456-532). Amsterdam: Boom.
- Freud, S. (2006 [1933a (1932)]). Colleges inleiding tot de psychoanalyse — Nieuwe reeks (College xxix - College xxxv) (W. Oranje, Vert.). *Werken 10* (pp. 77-232). Amsterdam, Boom.
- Gillibert, J. (1978). *L'Oedipe maniaque*. Paris: Payot.
- Girard, M. & Picco, M. (2015). Argument: Les infortunes de la manie: état, défense, position? *Revue Française de Psychanalyse*, 79(4), 997-1001.
- Gloer Fiorini, L., Bokanowski, & T. Lewkowicz, S. (Eds.) (2007). *On Freud's "Mourning and melancholia"*. London: Karnac.

- Kraepelin, E. (1899). *Psychiatrie: Ein Lehrbuch für Studierende und Aerzte. Sechste, Vollständig Umgearbeitete Auflage. Zweiter Band: Klinische Psychiatrie*. Leipzig: Verlag von Johann Ambrosius Barth.
- Lambotte, M.-C. (2003). De l'état dépressif à l'état de triomphe du moi. *L'évolution psychiatrique*, 68(3), 381-396.
- Laurent, E. (1988). Mélancolie, douleur d'exister, lâcheté morale. *Ornicar?*, 47, 5-17.
- Leader, D. (2013). *Strictly Bipolar*. London: Penguin.
- Leader, D. (2015). The specificity of manic-depressive psychosis. In P. Gherovici & M. Steinkoler (Eds.), *Lacan on Madness: Madness, Yes You Can't* (pp. 127-138). London & New York: Routledge.
- Masson, J. M. (Ed. & Trans.) (1985). *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess, 1887-1904*. Cambridge/London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- May, U. (2018). *Freud at work. On the History of Psychoanalytic Theory and Practice, with an Analysis of Freud's Patient Record Books* (D. Haller, B. Mathes, M. Molnar, P. Slotkin, & D. Winter, Trans.). London/New York: Routledge.
- May, U. (2019). In conversation: Freud, Abraham and Ferenczi on "Mourning and Melancholia" (1915–1918). *The International Journal of Psychoanalysis*, 100(1), 77-98.
- Nunberg, H. & Federn, E. (Eds.). (1962). *Minutes of the Vienna psychoanalytic society. Volume I: 1906-1908* (M. Nunberg, Trans.). New York: International Universities Press.
- Nunberg, H. & Federn, E. (Eds.). (1967). *Minutes of the Vienna psychoanalytic society. Volume II: 1908-1910* (M. Nunberg, Trans.). New York: International Universities Press.
- Nunberg, H. & Federn, E. (Eds.). (1974). *Minutes of the Vienna psychoanalytic society. Volume III: 1910-1911* (M. Nunberg & H. Collins, Trans.). New York: International Universities Press.
- Nunberg, H. & Federn, E. (Eds.). (1975). *Minutes of the Vienna psychoanalytic society. Volume IV: 1912-1918* (M. Nunberg & H. Collins, Trans.). New York: International Universities Press.
- Soler, C. (2002). La manie: péché mortel. *L'inconscient à ciel ouvert de la psychose* (pp. 81-96). Toulouse: Presses universitaires du Mirail.
- Trede, K., Salvatore, P., Baethge, C., Gerhard, A., Maggini, C., & Baldessarini, R. J. (2005). Manic-depressive illness: evolution in Kraepelin's Textbook, 1883-1926. *Harvard Review of Psychiatry*, 13(3), 155-178.
- Tyszler, J.-J. (2015). Manie, mélancolie, psychose maniaco-dépressive. Bientôt cent ans après le texte de Freud, quelles avancées et quelles énigmes? *Journal français de psychiatrie*, 42(2), 8-13.
- Vertzman, J., & Coelho, N. (2019). Mania: A scarcely visited neighborhood. *Ágora: Estudos em Teoria Psicanalítica*, 22(1), 87-98.